

*САВИЦЬКА Н. Л., доктор економічних наук, професор
Харківський державний університет харчування та торгівлі
Україна, м. Харків*

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВЗАЄМОДІЇ СТЕЙКХОЛДЕРІВ У ВИЩІЙ ОСВІТІ

Зміна предмету праці із зовнішніх щодо людини об'єктів на внутрішній – її свідомість – визначає магістральну тенденцію сучасного господарського розвитку, відводячи цьому процесові ключову роль освіти, знанням та якісним характеристикам людини. Економічна наука довгий час виходила з екзогенної заданості цих чинників та спрямованості розвитку на економічне зростання шляхом застосування технологічних досягнень для підвищення рівня добробуту. В умовах інформатизації, гуманізації та глобалізації суспільного виробництва зі зростаючою роллю людини, всього спектру її якостей як суб'єкта не лише економіки, але й суспільства, духовне виробництво включається в предметне поле її дослідження.

Дослідження взаємозв'язку та взаємовпливу вищої освіти і господарського розвитку, проведене нами у праці [1], показало, що розкриття складної мережі взаємозв'язків доцільно з використанням синтезу відтворювальної, ресурсної та інституціональної концепцій. Відповідно до синтетичного підходу, визначення ролі освіти у формуванні соціально-економічного прогресу ґрунтується на цілісному баченні освіти як сфери господарського розвитку, тобто єдності процесу і результату: як галузі національного господарства, так званої економіки освіти – процесу ефективного функціонування університетів – специфічних господарських структур, що надають освітні послуги, та як ресурсу суспільного відтворення – результату здобуття освіти, що проявляється у знаннях та компетенціях людини, якостях робочої сили, людському капіталі, інтелектуальному потенціалі, економічній культурі, соціалізації особистості та створенні суб'єктного потенціалу.

Економічні відносини у сфері освіти вибудовуються навколо продукту, що виробляється, найбільш системною та цілісною категорією якого є освітні послуги, що трактуються як система знань, умінь та навичок; сформовані компетенції фахівця; освітні програми і технології; вид науково-педагогічної діяльності, інтелектуальної праці. Основним продуктом вищої освіти є фундаментальні (теоретичні) знання, які у свою чергу можуть стати інфраструктурою

для виробництва інноваційних комерційних продуктів (технологій, товарів і послуг), а ключовим ресурсом та метою господарської діяльності стає людина, її свідомість, моральність та імпліцитне знання.

Архітектоніка соціально-економічних відносин у сфері освіти, вибудовується у взаємодії зацікавлених сторін – стейкхолдерів, теорія поведінки яких в оригінальному варіанті представлена працями Е. Фрімена, та розкриває взаємовідносини фірми з індивідами або групами, інтереси яких торкаються діяльності фірми [2]. Серед зацікавлених сторін у сфері освіти виділимо зовнішніх – сім'я, бізнес, соціум, держава та внутрішніх – профільне відомство, керівний склад закладу освіти, студенти, науково-педагогічний корпус. Центральним суб'єктом освітніх відносин, на які має орієнтуватися система освіти, виступає людина, яка одночасно є ключовим стейкхолдером.

Апріорі всі стейкхолдери зацікавлені в якійсь освіті, яка забезпечує конкурентоспроможність та суб'єктний потенціал кожного з них. Для держави вигідність якісної освіти полягає у патріотичному вихованні, компетентнісній підготовці громадян та їх толерантності, знятті соціальної напруги, подоланні проблем безробіття; для бізнесу – у формуванні активного споживача на ринку благ та компетентного фахівця на ринку праці, можливості самозайнятості; для соціуму як локальної соціальної мережі – у збереженні цінностей мікроцивілізації, досягненні загальної мети без владних відносин; для університету – у збереженні чи розширенні контингенту студентів, отже, фінансовій незалежності та високому рейтингу тощо. Проте, як доводять дослідження вітчизняних учених, у сфері освіти «виробники освітніх послуг – вищі навчальні заклади – мають різнопланові інтереси» [3, с.180], що стає підґрунтям конфліктів інтересів.

Особливістю сучасного розвитку вітчизняної вищої освіти стало накладання глобальних та регіональних інституційних змін, перші з яких пов'язані з інтелектуалізацією суспільного виробництва, а останні – з транзитивністю пострадянських економік. Докорінні зміни в українській економіці в період останнього двадцятиліття, які носять макроекономічний (параметри національного ринку), організаційний (формальні закони, правила, інструкції) та соціоетальний (неформальні правила, соціальні очікування, стереотипи поведінки) характер, закріпили самопідтримуючі неефективні інститути (інституційні пастки). Перманентно реформована вища освіта попала в тенета системних інституційних

пасток, таких як пастка тіньової економіки; інерційної ментальності; бюрократична; корупційна; інвестиційна пастки, що характерні для будь-якої галузі української економіки.

Специфіка виробництва знань (освітніх і наукових послуг) та взаємодії в цьому процесі зацікавлених сторін (стейкхолдерів) зумовила особливості інституційних пасток у цій сфері, які розгортаються за схемою, описаною В. Полтеровичем – сукупної дії ефектів координації, навчання, спряження, культурної інерції та лобювання [4]. До специфічних інституційних пасток, притаманних вищій освіті у транзитивних економіках, належать такі.

Пастка соціального контракту при організації надання освітніх послуг зумовлена соціально-економічним та світоглядним аспектом освіти як блага, яке у сфері вищої освіти виступає змішаним благом, тобто має і суспільну, й індивідуальну цінність, впливаючи на формування та накопичення людського та соціального капіталів. Пастка неефективного трудового контракту пов'язана із недоукомплектованістю закладів освіти висококваліфікованими кадрами, що знижує рівень підготовки фахівців. Пастка платної освіти виявляється у зниженні якості підготовки фахівців унаслідок заміщення вимог державних стандартів ринковими вимогами задоволеності клієнтів, якими стають студенти-контрактники [5]. Дисертаційна пастка виявляється у наявності прихованого ринку підготовки фальшованих кваліфікаційних робіт [6].

Мотиваційна пастка виникає внаслідок конфлікту між якістю підготовки фахівців та вимогами ринку праці, що знижує мотивацію до навчання та праці. Невідповідність між запитами ринку праці та кількістю і якістю фахівців вищої освіти сприяє зниженню продуктивності праці на мікрорівні, а на макрорівні – призводить до структурного безробіття, яке впливає на динаміку потенційного обсягу національного виробництва. Випускник вишу не може влаштуватися за здобутим фахом, що викликає зростання непродуктивних витрат на освіту як з боку населення, держави, так і підприємницького сектора. Виявляється, що навіть в умовах падіння виробництва реальному секторові конче потрібні фахівці, при цьому з усе зростаючої чисельності випускників вишів роботодавці не в змозі задовольнити факторний попит за якісними параметрами їх підготовки. Оскільки вища освіта з елітного статусу особистості перетворилася на рутинну норму, втратилась сигнальна функція освіти, коли дипломи та сертифікати не відображають дійсний рівень здібностей та кваліфікації особи, що її здобула.

Але навіть студенти, які мають ґрунтовні знання, внаслідок деформації інституційних умов функціонування бізнесу, викликаних системними інституційними пастками, не можуть працевлаштовуватись та (або) одержувати гідну оплату праці. На ринку праці діють правила шахової гри «гросмейстер – другорозрядник» із виграшем завідомо менш конкурентоспроможного гравця, що не дозволяють перспективним фахівцям працевлаштуватися. Виявляється, що фірми не готові платити гідну заробітну плату за високу кваліфікацію та досвід, внаслідок порівняно високих трансакційних витрат та дії принципу відбору кадрів «гірших якостей в ієрархії», коли суб'єкт вищої ланки обирає підлеглого із завідомого гіршими якостями, ніж має сам. Такий стан знижує мотивацію до одержання якісної освіти та знань, отже, у вітчизняній економіці динаміка заробітної плати слабко корелює із фактором освіченості.

Іншою стороною вказаних процесів є нагромадження неактуальних знань та формування антиінноваційної психології людини, яка формує руйнівні ментальні моделі поведінки (фрустрації, корупції, трудового опортунізму, конс'юмеризму, аномії тощо) та не сприяє прищепленню та розвитку інноваційної активності. Неефективність та шкідливість згаданих неформальних норм і правил веде до протиприродного зміщення критеріїв відбору ефективних суб'єктів господарської діяльності, вкорінення неефективного власника та безвідповідального суб'єкта національної економіки. Уцілому, за сучасних умов різниця в якості освіти та доступі до неї визначає глобальні, регіональні та локальні когнітивно-інформаційні розриви, отже сучасний профіль стратифікації національних економік та потенціал їх подальшого розвитку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Савицька Н. Л. Освіта і господарський розвиток: теоретико-методологічне осмислення базових категорій [Електронний ресурс] / Н. Л. Савицька // Економіка. Управління. Інновації. – 2014. – № 2. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/eui_2014_2_41.pdf
2. Frooman J. Stakeholder Influence Strategies / J. Frooman // *Academy of Management Review*. – 1999. – Vol. 24. – № 2.
3. Яковенко Л. І. Економічні основи модернізації вищої освіти в умовах становлення економіки знань: монографія / Л. І. Яковенко, О. В. Пашенко. – Полтава: Скайтек, 2011. – 216 с.

4. Полтерович В. М. Институциональные ловушки: есть ли выход? / В. М. Полтерович // *Общественные науки и современность*. – 2003. – № 3. – С. 5–16.
5. Василенко Н. В. Институциональные ловушки в сфере российского образования [Электронный ресурс] / Н. В. Василенко. – Режим доступа: <http://nvasilenko.dreaktor.ru/index.php?newsid=1260565219>
6. Балацкий Е. Формирование «диссертационной ловушки» / Е. Балацкий // *Свободная мысль – XXI*. – 2006. – № 4. – С. 116–135.